

Til gavn og fornøjelse for de små – didaktik og æstetik i ABC-billedbøger på vers

Af Anna Karlskov Skyggebjerg

ABC-bøger findes i adskillige udformninger og har været anvendt i ulige kontekster med formål, der strækker sig fra religiøs tekstopdragelse til en mere uforpligtende leg med bogstavernes udseende og lyde. ABC-genren er defineret ved at ville introducere alfabetet og støtte børn i deres første møde med skriftsproget, men den didaktiske intention forvaltes ganske forskelligt afhængigt af, om bogen retter sig mod hjemmet, førskolen eller skolen. Med til hele ABC-traditionen hører en æstetisk appel, som opstår gennem sprogleg og visuelle effekter. I nærværende artikel belyses ABC-billedbøger på vers som en særlig ABC-subgenre, der historisk set har balanceret mellem didaktisk intention og æstetisk ambition. Artiklens specifikke undersøgelsesfelt er denne subgenres karakteristika og udvikling fra anden halvdel af 1800-tallet og frem. Som baggrund skitseres også ABC-genrens generelle historie fra fibelbræt til moderne billedbog.

O, ABE, du sjove Spilopmager-Fyr,
– firbenede Mandsling, tobenede Dyr –
I Dag skal vi begge i Lære.
Spil Bolden og tag saa din A.B.C.,
Vi kappes med Stavningen, én to tre!
Men jeg bliver vist flinkest, du kære.¹

Visedigteren Sigfred Pedersen og tegneren Nicolaj Norvils *Zoologisk ABC. En tur med tegneren i Zoologisk Have* (1942) er på flere måder et typisk eksempel på en ABC-billedbog på vers. Introduktionen af bogstaver kombineres med zoologisk information og en refleksion over forholdet mellem menneske og dyr. Aben er ikke tilfældigt valgt: Ikke alene begynder navnet med A, men introduktionen til alfabetet og læsningens kunst symboliserer den kultivering, der adskiller dyr og menneske. Jeg-fortælleren i digtet – barnets agent – skal i gang med at lære og har

---

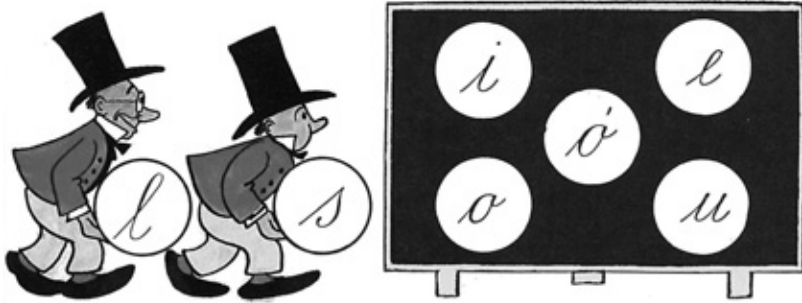
¹ Pedersen og Norvil 1942: 1.

selvtillid nok til at kunne distancere sig fra dyret. Dette menneske-jeg er på vej ud af den uoplyste og umodne tilstand, hvor kun dyret ubekymret kan lege videre. Kravet om at lære er et grundvilkår for barnet, og ABC'en abonnerer på en tankegang, der hylder lærdom og oplysning, men samtidig markerer den rimede ABC i sin form også legen og sanseligheden som en kvalitet. Den indholdsmæssige relation til dyrene rummer ikke blot en afstandtagen, men i høj grad også en markering af et fællesskab, som viser barnet som nysgerrigt, eksperimenterende og bevægeligt. Illustrationssiden rummer en række mere eller mindre antropomorfe dyr, som barnelæseren kan identificere sig med, undre sig over og grine af, mens det træner bogstaverne. *Zoologisk ABC* er således ikke blot en ABC, men også en række af små dyrefortællinger på vers, og som sådan indgår bogen i en lang børnelitterær tradition for at formidle viden om dyr og pege på fællesskaber mellem børn og dyr.²

Eksemplet herover fungerer som en appetitvækker i forhold til at forstå ABC-billedbøgerne på vers i skæringsfeltet mellem læremiddel og poesi, som er denne artikels ærinde. Mere præcist undersøges det, hvordan man kan forstå det vedvarende samspil mellem didaktik og æstetik, og hvilke historiske og litterære forudsætninger det faktisk hviler på. På den ene side identificeres en bestræbelse efter en konkret og målrettet læreproces, og på den anden side ses en oplevelsesorienteret sanses appel, der fremkommer gennem brug af rim, rytme, billedprog, humor og visuelle fremstillinger. Det vises, hvordan der især gennem 1900-tallet er sket en adskillelse af genren fra skoledomænet, således at ABC-billedbøgerne på vers i dag primært er en subgenre, der henvender sig til brug i uformelle læringsrum og har læseforberedelse som sit sekundære formål. Efter den første introduktion til ABC-genren, herunder ABC-billedbogen på vers, diskuteres en række genredefinitoriske og -teoretiske implikationer. Herefter udredes genrens og subgenrens historie i den skitserede teoretiske optik med Baumgartens æstetikbegreb som fundament. Afslutningsvist reflekteres det, hvad det betyder, at ABC-genren generelt har tabt terræn som traditionelt læremiddel for at være genopstået som skønlitteratur for børn – uden dog at være irrelevant for undervisning, og det diskuteres, hvad studiet kan bidrage med i relation til forståelsen af læremidler. De fremhævede eksempler i artiklen er illustrative for dobbeltreferencen til didaktik og æstetik, men derudover gælder det for de vægtigste analyseeksempler (som er Christian Winther og Constantin Hansens *ABC* fra 1863, Claus Eskildsen og Robert Storm Petersens *Ole Bole* fra 1927 og Halfdan Rasmussen og Ib Spang Olsens *Halfdans ABC* fra 1967), at de er udkommet i meget store oplag og har været markedsført over en længere periode. De har uomtvisteligt øvet stor indflydelse på andre forfattere/illustratorer og på almindelige læsers opfattelse af genren. Udbredelse og indflydelse er således begrundelsen for at betragte dem som de trædesten, der karakteriserer ABC-historien i Danmark.

---

² Christensen 2006: 154.

Claus Eskildsen/Robert Storm Petersen: *Ole Bole ABC* (1927) © Storm P. Museet.

ABC'en som genre

En genrediskussion kan tage udgangspunkt i en række fælles indholdstræk, en bestemt anvendelsespraksis eller et eller flere fælles formål, som er kendetegnende for en bestemt gruppe af værker. Ifølge litteraturforskeren Tzvetan Todorov er det genreforskningens fremmeste mål at beskrive den komplekse relation mellem værk og genrefællesskab, hvilket både inkluderer viden om ”det særlige i det almene og det almene i det særlige”.³ Ligesom andre genreteoretikere fra anden halvdel af 1900-tallet skriver Todorov sig op imod en klassisk forestilling om faste genresystemer ved at betragte genrer som fleksible og historisk foranderlige kategorier, der udvikler sig under indflydelse af de sammenhænge, som værkerne indgår i. Genrefornyelse sker således i et organisk samspil mellem værk, tradition, kontekst(er) og læser(e), hvilket derfor per definition er interessante elementer i et genrestudie.

En genre fornyes gennem enkeltværkers overskridelse af eksisterende genrenormer, og det er interessant såvel at belyse eksempler, der er tidstypiske og konventionsbundne, som at fremhæve bestemte værkers opgør med omverdens forestilling om en prototype på eksempelvis en ABC. Hvis et værk for alvor bryder med etablerede genreforventninger, kan nye genrer, subgenrer eller genrehybrider opstå. Enkeltværker kan ofte henføres til flere genrer og overordnede kategorier, hvilket f.eks. gælder for mange ABC'er, der både kan anskues som bogstavbøger inden for kategorien læremidler og poesi inden for kategorien børnelitteratur. ABC'er kombinerer dermed genrer og kategorier, der ellers ofte betragtes som væsensforskellige. I denne artikel er vinklen netop den genreperspektiviske dobbeltreference, og i overensstemmelse hermed afskrives også forestillingen om genrer som værende nøje afgrænsede.

For ABC-genren er det evident, at læsere (såvel voksne som børn) gennem

³ Todorov 1998: 12.

tiden har haft ganske specifikke forventninger til både indhold, udformning og formål. For at begynde med det sidste falder ABC-genren i udgangspunktet inden for kategorien læremidler, fordi den er knyttet til den første oplæring i skriftsproget og dermed har et didaktisk formål. Ordet didaktik forstås her i bred forstand som forhold knyttet til undervisning og/eller kundskabsformidling i et videre perspektiv; didaktikken rummer som begreb og disciplin viden om og refleksioner over mål, indhold og/eller metode.⁴ Adjektivisk fungerer betegnelsen didaktisk altså her om tekster, der har et indhold, som tydeligt ønsker at bidrage til læserens uddannelse. ABC'er indeholder en kundskabsformidling knyttet til sproget, dvs. at de har et fælles anliggende i at bibringe barnet kendskab til alfabetet, men ABC'erne er højst forskellige i forvaltningen af den didaktiske intention, både når det gælder andre formål, indhold og metode. Selv de mest legende og subversive ABC'er introducerer faktisk bogstaverne, selvom bogstavkendskab måske ikke er det fremmeste formål.

Graver man et spadestik dybere i forhold til anvendelsen, kan det være svært at fastslå, hvor de forskellige ABC'er konkret er blevet brugt, selvom nogle af dem indeholder en mere eller mindre specifik angivelse af målgruppe og/eller oplysninger om forfatterens uddannelse og virke som præst eller lærer på eksempelvis på en latinskole, en landsbyskole, et asyl eller en realskole. Ganske givet har en række ABC'er også været brugt i hjemmet, og de tidlige håndkolorerede ABC'er har sandsynligvis udelukkende været produceret for udvalgte børn (af adelen). Som med andre læremiddelgenrer gælder det dog, at ABC'en fra begyndelsen har haft undervisning som sin primære kontekst og dermed oftest har virket i en skole. Interessant for netop dette læremiddel er, at førskole og hjem også er relevante domæner, og at læremidlet over tid har skiftet primært domæne, så genren i dag fortrinsvis bruges uden for skolen. Påtænker man tidsperspektivet og den mængde af ABC'er, som er akkumuleret i en periode på snart 500 år, er det ikke mærkeligt, at selve begrebet ABC dækker over flere betydninger og varianter. Som nævnt er det overordnede fællestræk, at en ABC indeholder en første introduktion til skriftsproget i form af en gennemgang af alfabetet. Derudover rummer en del ABC'er også læsestykker af forskellig karakter, hvilket ofte vil sige bønner, småfortællinger, sange, dyrefabler og instruktive tekster. En ABC kan være formuleret i prosatekst og/eller på vers, og den kan have en mere eller mindre tydelig læsedidaktik inkluderet.

Forskning i ABC-bøger er et internationalt felt, som afspejler genrens placering mellem læremiddel og børnelitteratur. Feltet er dog ikke stort, og i en dansk og nordisk kontekst findes der kun få nyere artikler, som går helt tæt på ABC'ernes form og indhold.⁵ En række forskere har dog brugt ABC-genren som kilde til

---

⁴ Schnack 2004: 9-23.

⁵ I Skjelbred et al. *Norsk Lærebokhistorie* (2017) får genren dog en ret omfattende og flerperspektivisk omtale.

refleksion over forskellige tiders skoletyper, og generelt har genren være grundlag for studier af skiftende syn på barndom og passende læsestof, ligesom ændringer i læseundervisningsmetoder fra stavelses- til lyd basering også er blevet udredt gennem nedslag i ældre ABC'er.⁶ Flere studier har vægtet ABC'ernes nationale særpræg og set genrens vækst i lyset af udviklingen af folkesprogenes skriftsprog og uddannelsen af læsende og loyale borgere i de fremvoksende nationalstater.⁷ Selvom ABC-genren generelt er en international genre med stærke rødder i både en kontinental og en angelsaksisk lærebogstradition, har den britiske børnelitteraturforsker Daniel Hahn påpeget, at ABC'er på flere områder er så nationalt forskellige, at oversættelser kan være problematiske. Udover forskellene i undervisningssystemer og ideologi er såvel semantik som fonetik inadækvate på forskellige sprog: "In most places 'A' is not, in fact, 'for Apple' at all".⁸ De forskellige studier peger til sammen på, at ABC'er gennem tiden har haft et langt bredere sigte end blot at lære børn bogstaver. Bøgerne har virket som formidlere af adækvate verdensbilleder ved blandt andet at introducere specifik kundskab om natur, kultur og religion, ikke mindst gennem de ledsagende illustrationer. Ifølge Hahn er ABC'ernes læringsformål allerede fra initieringen af genren ledsaget af en underholdende bestræbelse: "Meanwhile the alphabet was also being taught in a fashion designed to amuse rather than edify".⁹ Det poetiske, visuelt fortællende og legende element i ABC-bøger er langt fra noget nyt, ligesom parodiske ABC'er også har været kendt gennem flere århundreder.¹⁰

De såkaldte billed-ABC'er ofte blevet betegnet som en særlig ABC-subgenre, som dog er ganske svær at afgrænse, fordi billeder i større eller mindre grad ledsager de allerfleste ABC'er fra oplysningstiden og fremefter. En del ældre ABC'er har inkluderet ordet "billed-ABC" i selve titlen, selvom de ikke umiddelbart indeholder flere billeder eller har et meget anderledes indhold end de eksempler, som ikke rummer en sådan titelbetegnelse, men alene tilstedeværelsen af mange billeder er gennem tiden brugt som et salgsargument og en garanti for pædagogisk succes.¹¹ På samme måde, som den visuelle kommunikation er et næsten uomgængeligt karaktertræk, findes poetisk sprogbrug i større eller mindre grad i alle ABC'erne. Det poetiske sprog er her kendetegnet ved, at der arbejdes med sprogets lyde i form af rim og rytme, og at der inkluderes billedsprog i form af

---

⁶ Skjelbred 2008: 31.

⁷ Takala and Vepsäläinen 1985.

⁸ Hahn 2015: Upagineret.

⁹ *ibid.*

¹⁰ I Danmark er en af de første og bedst kendte ABC-parodier Johan Ludvig Heibergs *Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig: Et pædagogisk Forsøg* (1817). Den indeholder blandt andet fordrejede vers om fabeldyr og er altså en ironisk kommentar til Grundtvigs ideer.

¹¹ Sognepræst P.C.J. Rasmussens *Billed-ABC og Læseøvelser med over Hundrede større og mindre Figurer for de første Begyndere* (1852) er et eksempel på en titel, som forsøges solgt på billedindholdet.

metaforer, sammenligninger og personifikationer. Det er derfor vanskeligt at afgrænse ABC'erne ud fra selve tilstedeværelsen af litterære træk, selvom flere forskere forsøger sig med en subgenre, der betegnes som "litterære ABC'er" i betydningen skønlitterære ABC-bøger.¹² Når det gælder de tidlige udgivelser, giver det ikke mening af skelne mellem faglitteratur og skønlitteratur for børn, da denne skelnen slet ikke fandtes før 1800-tallet. Men også senere er distinktionen i mange tilfælde problematisk, selvom en stor del af de nyere ABC'er fra 1900-tallet og frem lader sig placere inden for kategorien skønlitterær billedbog.

I stedet for begrebet "litterær ABC" eller "skønlitterær ABC" har jeg foretrukket at benytte betegnelsen "ABC-billedbøger på vers" og vil i øvrigt præcisere, at såvel forståelsen af begrebet billedbog som vers er inkluderende. De fremhævede ABC'er i denne subgenre indeholder alle billeder som en væsentlig del af formidlingen, og de indeholder vers, men ikke nødvendigvis kun vers. "ABC-billedbøger på vers" forekommer at være en mindre værdiladet og mere deskriptiv kategori end "litterære ABC'er", og betegnelsen giver mulighed for at se på tendenser på tværs af historiske skel og på tværs af domæner. Selvom jeg i begrebsbrugen afstår fra en a priori værdidom (at de litterære ABC'er også er de kvalitativt bedste eller mest interessante), anerkender jeg, at der er forskel på kvaliteten af ABC-vers, og at de enkelte forfattere og illustratører har haft forskellige ambitioner og kunstneriske talenter. Det er ikke svært at finde eller fremhæve særligt eksperimenterende og sofistikerede ABC'er af internationalt kendte forfattere. Et eksempel er den britiske poet Edward Lear (1812-1888), der i løbet af sin digterkarriere skrev og illustrerede tre ABC-vers i nonsensstil.¹³ Han forholdt sig parodisk og legende til en typisk tradition i samtiden, hvor gennemgangen af bogstaverne var systematiseret efter bestemte fænomener, f.eks. dyr, fugle, børnenavne, konger, nationer og bibelske figurer. Lears egne mere anarkistiske systemer og efter tidens normer ganske antiautoritære vers kan ses som en inspirationskilde for Halfdan Rasmussen og Ib Spang Olsens *Halfdans ABC* (1967), som omtales senere i denne artikel.

Edward Lear fremviser sproget som et plastisk materiale, der rummer meget mere end indhold:

G was a Goat
With horns all so curly,
Sometimes he was good,
And sometimes he was surly:
g!
Curly-burly Goat!¹⁴

---

¹² Takala and Vepsäläinen 1985: 140.

¹³ Lear 2001: 131-157.

¹⁴ Lear 1965: upagineret.

Indholdet er nonsensagtigt, hvilket netop henleder opmærksomheden på sproget, hvor der er en fin sammenhæng mellem både den visuelle og den auditive appel. Bogstavet G ligner en krøllet og klodset ged, og Lear fremhæver det lydlig aspekt gennem rimene: curly, surly, burly, som er sjove at sige og henleder barnets opmærksomhed på sproget som sprog. Lears ABC-vers er den fremmeste eksponent for en sansseappellerende æstetisk dimension, som findes i mange andre ABC'er, men dér ofte er underordnet de didaktiske hensyn.

Med eksemplet fra Lear har jeg nærmet mig det, som er denne artikels interessefelt, nemlig mødet mellem æstetik og didaktik. Uanset hvilken form og hvilket sprog teksten har, indeholder en ABC en grundlæggende didaktisk intention, men samtidig spiller den kunstnerisk-æstetiske dimension også en særlig rolle for genren, både i kraft af illustrationerne og den sproglige tilrettelæggelse. Begrebet om æstetik forstås her i tråd med filosofen Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762), der som æstetikteoriens grundlægger undersøgte poesien og fandt, at den fulgte sine egne love og dermed også indbød til en anden erkendelsesvej end den logisk-rationelle. I sine forelæsninger talte Baumgarten om det sanselige, sensitive og lidenskabelige som værende særligt knyttet til poesiens sprogbrug og form, og netop den følelsesmæssige appel definerede han som æstetisk.¹⁵ I dag taler man i flæng om æstetiske tekster og kommunikationsformer som et synonym for kunstnerisk bearbejdelse, men jeg fastholder her, at det æstetiske har noget med teksternes poetiske sprogbrug og sansesappel at gøre, og at der gennem denne sansesappel lægges op til undring og refleksion, hvilket kan føre til en ny erkendelse. Ligesom teksterne kan naturligvis også billedsiden i ABC'erne lægge op til en følelsesmæssig involvering og derigennem ny sanselig erkendelse. Det er altså karakteristisk for såvel ældre som nyere ABC-billedbøger på vers, at de indeholder en sansesappel, hvor barnet/eleven tiltales gennem både billede og tekst, og opmærksomheden rettes mod det poetiske sprog, samtidig med at det didaktiske indhold er tydeligt.

Fra fibelbræt til ABC-vers

Hvis man overordnet forstår ABC-en som en rummelig genre, hvis konstituerende træk er at introducere bogstaver og støtte den første læseundervisning, kendes genren i hvert fald tilbage fra middelalderen. De første latinske ABC'er bestod af en række ark, som var fastgjort til en tynd træplade (et såkaldt fibelbræt eller på engelsk 'a hornbook'), og siden blev bogstavoversigterne integreret i hæfter, hvor de optrådte sammen med fadervor og andre bønner. Målet var at videreformidle en religiøs tekstverden og en livsform indrettet derefter. I 1591 blev den første ABC udgivet i Danmark, og den havde plattysk som sprog, og i 1649 udkom så den første dansksprogede ABC.¹⁶ I begyndelsen var også de danske ABC'er præget af det profane indhold, men i 1700-tallet nedtonedes den religiøse prægning, og ABC'erne fik i løbet af dette århundrede også en udfoldet illustrationside. Når billedsiden blev opprioriteret, hang det sammen med udviklingen inden for trykteknikken og overgangen fra mere primitive træsnit til avancerede kobberstik.¹⁷

---

¹⁵ Baumgarten 1968: 89-123.

¹⁶ Sønsthagen og Weinreich 2004: 11.

¹⁷ Stybe 1967: 29.

Som allerede nævnt har formidlingen af bogstaverne i ABC'erne ofte været knyttet til dyreformidling, hvilket også inkluderer dyrenes lyde. I den tjekkiske pædagog Johan Amos Comenius' mest berømte udgivelse, den omfangsrige *Orbis Sensualium Pictus* (1658), findes en ABC, som indeholder billeder af dyr, og hvor bogstaverne indlæres gennem brug af dyrenes lyde. Lyden for bogstavet B introduceres f.eks. gennem lammets brægen. *Orbis Sensualium Pictus* havde som mål at introducere alfabetet, at give børn kendskab til både latin og folkesprog og ydermere at give dem viden om verden inden for eksempelvis geografi, biologi, håndværk og kristendom. Bogen blev oversat til en række sprog, herunder dansk i 1672, og den er blevet beskrevet som værende den første skolebog, den første encyklopædi og den første billedbog for børn, hvor billeder altså optrådte i et egentligt formidlingsøjemed og ikke kunne undværes. Udgivelsen har været skoledannende med etableringen af den såkaldte orbis pictus-genre, dvs. en billedordbog, hvor oplysninger om sprog og viden om verden går hånd i hånd. Traditionen fra Comenius for at anvende dyrelyde til indlæringen af bogstaver er fortsat levende inden for ABC-genren.

Når det gælder forskellige måder at formidle kendskabet til bogstaverne på, har flere kreative metoder også været afprøvet i tillæg til ABC'erne. Som et kuriosum kan det nævnes, at den indflydelsesrige pædagog Johann Bernhard Basedow allerede i 1700-tallet foreslog, at man introducerede bogstaver ved at indbage dem i kager. Dette forslag vandt dog øjensynligt ikke stor genklang.¹⁸ Som antydning er den rimede ABC heller ingen ny opfindelse. Formidling på vers optræder i de allertidligste ABC'er, og den gennemført poetiske udgave af ABC'en udbredtes i slutningen af 1700-tallet og blev hurtigt ganske populær. Som nævnt flere gange har vers om dyr været utroligt populære op gennem historien, og til de mest brugte dyr hører foruden abe også så forskellige dyr som zebra og ugle, som naturligvis er attraktive, fordi de repræsenterer relativt sjældne begyndelsesbogstaver. Krokodillen har historisk set også haft en fremtrædende plads, angiveligt både på grund af dyrets eksotiske karakter og ordets klanglige kvalitet ('kroko'). Forbindelsen mellem sprogligt udtryk og indhold er ganske subtil, idet de portrætterede dyr må være interessante både som indholds karakterer og som sprogudtryk. En række ældre ABC'er har båret en hane på forsiden (alternativt på titelbladet eller bagerste blad), og ABC-genren har tidligere også lydt betegnelsen "en hanebog", hvilket er en hentydning til hanen som symbol på årvågenhed. I A.F. Justs *Billed ABC* fra 1805 lyder det f.eks. formanende til de børn, som skal lære at læse: "Aarvaagenhed af Hanen lær! / Som Bi og Myre flittig vær!"¹⁹

---

¹⁸ Clausen 1896: 24.

¹⁹ Citeret efter Clausen 1896: 26.

ABC for Smaafolk paa Landet (1871).

1800-tallet var en sand storhedstid for ABC-genren: Titlerne var rige i antal, og mange af dem udkom i adskillige oplag. Opmærksomhed omkring bogstavernes navne, forskellige lyde og form indgik i varierende grad i alle ABC'er, men metoderne skiftede, således at en stavelsesbaseret didaktik i løbet af 1800-tallets anden halvdel blev overhalet af lydprincippet. Omtrunt på samme tidspunkt vægtede en del forfattere i øvrigt, at barnet i bogstavindlæringen burde kombinere læsning og skrivning.²⁰ I den angiveligt første danske videnskabelige artikel om ABC-genren, som blev udgivet i tidsskriftet *Bogven-*

nen i 1896, optalte Julius Clausen 182 oversatte og originalt danske ABC'er, som var trykt inden for en periode på ca. 165 år.²¹ I dette antal medtog Clausen ikke de mange genoptryk, og han kunne kun gisne om oplagsstørrelser. Han kunne dog nævne, at en tilsyneladende undselig ABC fra hans egen samtid faktisk havde solgt mere end 160.000 eksemplarer i løbet af en ganske kort periode. Det drejer sig om den 32 sider lange og anonymt udgivne *ABC for Smaafolk paa Landet* (1871). Bogen indeholder en gennemgang af alfabetet, bogstavvers, små læsestykker, sange, bønner, de ti bud samt en række matematiske tabeller.²² I vers og læsestykker prioriteres det agrare liv (f.eks. i D for Davren og R for Røgter), hvilket stemmer overens med den eksplicite adressering af landsbyens småfolk, men bogen blev eftersigende også anvendt i hovedstadens skoler.

Ud fra sine egne optællinger og erfaringer konkluderede Julius Clausen, at ABC'en sammen med katekismen overhovedet måtte være en af de mest udbredte skrifter i dansk litteratur. Han påpegede, at den stigende popularitet i 1800-tallet både skulle ses i sammenhæng med indførelsen af undervisningsplig-

²⁰ Skjelbred et al. 2017: 67.

²¹ Clausen 1896: 19.

²² Her er det både additions-, subtraktions-, multiplikations- og divisionstabeller. Det var almindeligt også at introducere regnearterne.

ten i 1814 og de forbedrede produktions- og distributionsvilkår senere i århundredet. Kvaliteten var dog ikke altid imponerende, bemærkede han med følgende ironiske replik: ”snart hver anden Lærer betragter det som sin Pligt at skrive en ABC”.²³ Clausen fandt dog også eksempler på kunstnerisk vellykket ABC-litteratur, og han fremhævede blandt andet digteren Christian Winthers *ABC* (1863) med 28 tegninger af guldaldermaleren Constantin Hansen. Denne ABC indeholder, som traditionen foreskriver, en oversigt over bogstaver og stavelser, en række læsestykker på vers og i prosa samt tabeller, fadervor og altså de i nærværende artikelsammenhæng relevante ABC-vers med tilhørende billeder. Winthers alfabetdigte og Hansens tegninger lægger sig op ad samtidens poetiske og visuelle idealer ved på romantisk vis at indeholde naturscenerier, som priser eksotiske dyr (f.eks. E for Elefant), dyr fra danske skove (f.eks. R for Raabukken og O for den vilde Orne), husdyr (f.eks. H for Hane og K for Kat) og vejrfænomener (f.eks. I for Isen) samt vers om udendørs erhverv som jæger, bonde og fisker. Ud over de mange naturskildringer præsenteres barnet også for en række bibelske figurer (f.eks. M for Moses), og andre kulturfænomener (f.eks. N for Nissen). Lidt ovovet er X-digtet, som handler om to spanske præster, der drikker Xeresviin med en krovært.

En del af versene bærer præg af en typisk biedermeiersk idyl, hvor hjemmets hygge bliver fremhævet som et modbillede til alverdens uro, her i U for Uveir:

Et Uveir raser over Jorden.
Med Storm og Regn og Lyn og Torden.
Den Mand var vistnok mere glad,
Hvis nu han i sin Stue sad.²⁴

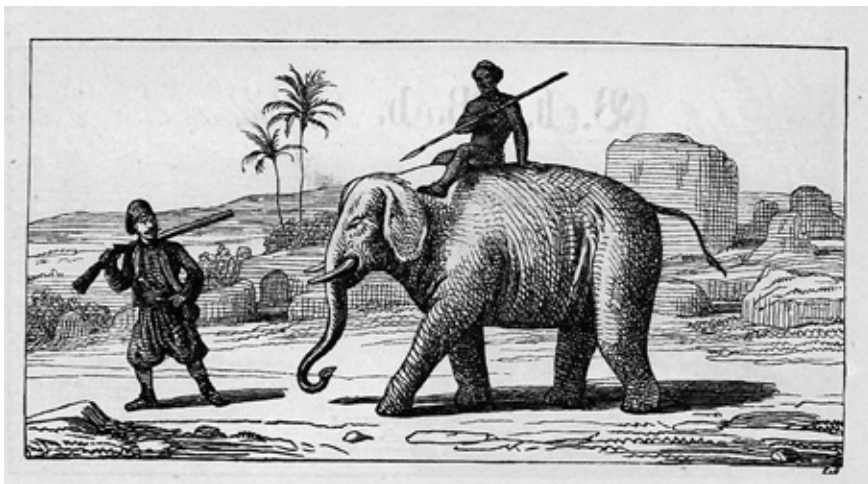
Uvejret kan forstås helt bogstaveligt, hvilket illustrationen understøtter, men det kan også ses som en metafor for en urolig verden, hvor krig og ufred raser. I tråd hermed besynger det næste digt, V for Vugge, det varme, bløde, lune og stille liv for et lille barn, og billedet viser et ideal af den tryghedsskabende moder, der med strikketøj i hånden residerer ved siden af barnet. Winther bruger især alfabetversene til at fremmane kendte situationer for barnelæseren og benytter sig skiftevis af en højtbåren, ofte religiøs patos og en mere humoristisk tone. Der appelleres i høj grad til barnets sanser og følelser gennem såvel det poetiske sprog som de medfortællende og indimellem ret dramatiske billeder. I den finurlige del af digtene vises solidaritet med børn, dyr og andre underkendte skabninger, der får lov at hovere for en stund: Nissen narrer sin herre, og der fantaseres om en slagter, der får en lang næse af det Qvæg [!], som bevidst undviger slagtning. Winthers *ABC* er trykt med en kombination af gotiske bogstaver og andre skrift-

---

²³ Clausen 1896: 28.

²⁴ Winther 1863: 35.

typer, mens selve ABC-rimene udelukkende er sat med gotisk skrift. Det var først i slutningen af 1800-tallet, at en del af forfattere begyndte at fravælge de gotiske bogstaver. Enten udgik den gotiske skrift helt, eller også valgtes en mere pragmatisk løsning, hvor flere skriftformer blev brugt på samme tid, som det altså er tilfældet hos Winther. Den gotiske skrift blev brugt i dokumenter fra det officielle Danmark indtil 1875, og indtil da var den naturligvis meget vigtig at lære.

Elefant fra Christian Winther/Constantin Hansen: ABC (1871).

Moderne ABC-billedbøger på vers

I begyndelsen af 1900-tallet var ABC'en stadigvæk en populær læremiddelgenre, og en af de bedst kendte danske ABC'er, seminarielærer Claus Eskildsens *Ole Bole ABC* (1927) fik stor udbredelse gennem flere årtier, angiveligt på grund af en omfattende lærervejledning med opfordringer til genfortælling, leg og nysgerrig iagttagelse. *Ole Bole ABC* var ydermere forsynet med en progressiv og tydeligt formuleret læsedidaktik, hvor lydretted og sammenhæng mellem læsning og skrivning af bogstaverne var højt prioriteret. En tredje og helt afgørende grund til bogens succes var ubetvivleligt Robert Storm Petersens sanseappellerende tegninger og samspillet mellem tekst og illustrationer. Sammenlignet med ABC'erne fra anden halvdel af 1800-tallet, både *ABC for Smaafolk paa Landet*, Winthers *ABC* og andre, er fornyelserne i *Ole Bole ABC* til at få øje på. Forsvundet er de gotiske bogstaver, væk er det moraliserende indhold, og den grafiske opsætning viser en ligestilling mellem tekst og billede. Robert Storm Petersens illustrationer og vignetter er integreret i teksten, og flere gange erstatter billeder bestemte ord, så barnet tvinges til at tage stilling til både det verbale og visuelle udtryk. Bogstaverne i alfabetgennemgangen bliver præsenteret som trykbogstaver og som stileret håndskrift, hvilket lægger op til elevernes egen skrivning. Teksten er skif-

tevis i poesi og prosa, og prosateksterne har forskellig karakter fra fortælling til instruktionstekst. Men vigtigst af alt er dog, at indholdet er barndomsnært og humoristisk, og den poetiske form tangerer den nonsensdigtning, som blev introduceret af Edward Lear.

Hos Claus Eskildsen er selve den indledende bogstav gennemgang ikke i versform, men rim er alligevel et vigtigt omdrejningspunkt. Bedst kendt er rimet ”Ole Bole gik i Skole / med sin Søsters røde Kjole”, som indgår i en lille fortælling om en børnefødselsdag, hvor der leges og pjattes.²⁵ Bogen indeholder også mange andre småvers, hvoraf en del er baseret på en folkelig rim- og remsetradition. Både tekster og illustrationer indeholder en meget tydelig affektiv appel, som lægger op til en æstetisk funderet erkendelse. Der er tillige inkluderet en reference til tidens populærkultur i form af tegneserien *Knold og Tot*, som Robert Storm Petersen dermed også får lov at travestere:

nu kan ole læse
om knold og tot,
om trolld paa slot,
om ring af guld,
om faar med uld,
om hest paa stald
om pisk med knald.²⁶

Ole Bole ABC opnåede stor popularitet og var i 1952 trykt i 666.000 eksemplarer.²⁷ *Ole Bole ABC* har tydeligvis skolen som sit primære domæne, men indeholder alligevel en hel del leg og ballade, som peger på et fællesskab med de rent skønlitterære ABC'er og dermed på førskolen eller hjemmet som domæne. Robert Storm Petersen illustrerede også en ABC af denne type, *Pings ABC* (1931), som har tekst af Harald H. Lund. Denne ABC tager udgangspunkt i det moderne liv med teknologiske landvindinger, og rimene drejer sig blandt andet om bil, fly, radio og telefon, og bogstavet Y er fantasifuldt formidlet med Yalenøglen som omdrejningspunkt.

I de følgende årtier anvendes ABC-betegnelsen stadigvæk for læremidler målrettet den første bogstav- og læseundervisning i en institutionel kontekst, f.eks. i Inger Merete Nordentofts *Min ABC* (1944), som omfatter flere bind med tilhørende lærervejledning, men denne type af materialer får også i stigende omfang genrebetegnelsen læsebog. Der er ikke foretaget en systematisk optælling af bøger i 1900-tallet udgivet med genrebetegnelsen ABC, men idet læremidlerne til læseundervisning ikke længere så hyppigt kaldes ABC'er, falder naturligvis også

---

²⁵ Eskildsen 1927: 43.

²⁶ Eskildsen 1927: 33. Verset er originalt trykt uden versaler.

²⁷ Wanting 1994: 101.

det samlede antal af udgivne ABC-titler. I den sidste del af 1900-tallet er ABC-betegnelsen stort set reserveret til udgivelser, der har skønlitterære forfattere og billedkunstnere som afsendere, og hvor indholdet alene er skønlitterært og meget ofte på vers. Man kan sige, at de to forskellige traditioner, som genren fra begyndelsen har rummet, for alvor deler sig, idet læremidlerne altså løsriver sig fra ABC-betegnelsen.

Mange ABC'er i 1900-tallet har fortsat dyreliv og dyreformidling i centrum. Det gælder eksempelvis Hans Hartvig Seedorff Pedersen og Ernst Hansens *ABC* (1927), hvor det som i de tidligste ABC'er er hanen, der pryder forsiden og får tildelt et formanende indledningsvers. Derefter følger vers om and, bjørn, chimpanse, due og – ligesom hos mange af forbillederne – E for Elefant. Barnelæsere inviteres til at gå i dialog med elefanten gennem et ordvalg, som appellerer til følelserne og involverer både synet, høre- og smagssansen:

Her har vi Jordens mægtigste Dyr,
En Kæmpe med vældige Tænder,
Men langt mere venlig end Gaardmandens Tyr,
naar man bare rigtigt den kender.
Giv den et Rundstykke! Da bliver den glad
og holder dig straks for spendabel!
Kan hænde den siger ”Tak for Mad”
Med et tordnende Stød i sin Snabel.²⁸

Selvom der gennem hele 1900-tallet bliver udgivet ABC-billedbøger på vers, betegner Halfdan Rasmussen og Ib Spang Olsens *Halfdans ABC* (1967) alligevel et markant nybrud. Kendetegnende for denne ABC er, at genrens opdragelses- og oplysningskonventioner er skubbet helt i baggrunden til fordel for en række anti-autoritære indslag:

Ane lagde anemoner
i kanonen på Trekroner.
Ved det allerførste skud
sprang Anes anemoner ud!²⁹

Dette poetiske forårsudbrud udgør startskuddet i *Halfdans ABC*, og verset ledsages af en visuel fremstilling af pige, kanon og blomster i forening. Anemonerne i *Halfdans ABC* afløses af Bennys brændende buksebag, der udløser udrykning og forfærdede råb. Herefter følger rim om sure citroner og røgfylde cigarer, om Elses pølseorgie og Freddy Fræk fra Fakse, om norske nissers manglende nys og en del

---

²⁸ Pedersen 1927: upagineret.

²⁹ Rasmussen 1967: upagineret.

*Halfdan Rasmussen/Ib Spang Olsen:
Halfdans ABC (1967).*

andet skørt. *Halfdans ABC* er digtet og tegnet, før politisk korrekthed var et emne: Kanonkongen Knold skyder hovedet af konen, mens drengen Åge rister sin tå, og pølse-Elses voluminøse krop eksploderer. Det er nonsenspoesi, hvor handlingen er underordnet rim og rytme, og sproget bliver til ordmusik, og derfor fremkalder de groteske og vildt overdrevne episoder ikke forargelse, men kun latter hos læseren. *Halfdans ABC* er blevet generationslæsning, og idet den ofte optræder på dåbsgavebordet, må den siges at leve op til ABC-genrens formål som første bogstavintroduktion. Mange børn og voksne kan recitere rimene og samtidig genkalde sig Ib Spang Olsens ekspressive udgave af Else, fabuleringen over Irlands bjerge eller den smukke visuelle fortolkning af maj måneds katte.

Værkets udtryk og modtagelsen af ABC'en er en glimrende illustration af den æstetiske udtryksforms sanseappel, som den er formuleret i æstetikteorien. Der er netop tale om en anden vej til at erkende sprogets systemer (alfabetet) end den logiske og strengt systematiske.

Halfdans ABC er i slutningen af 1900-tallet og begyndelsen af 2000'erne blevet efterfulgt af en del apologetiske ABC-billedbøger på vers. Ud over tendensen til at dyrke de nonsenspoetiske vrøvlevers er det også en udbredt trend at tematisere bogstavversene, så de alle handler om det samme emne. Det er f.eks. tilfældet i Johannes Møllehaves *Kattenes ABC* (1993), hvor alle vers er en hyldelse til kattenavne rundt omkring i Danmark (Alberte fra Assens, Beate fra Birkerød og så fremdeles). Dyreformidling, eller måske snarere bogstavformidling gennem dyrenavne, er stadigvæk en levende tradition, hvilket også ses i Knud Romers *ABC* (2014). Denne ABC, som har æteriske akvareller af John Kørner, indeholder ydermere et metafysisk element, som ellers synes at være forsvundet ud af ABC'erne i begyndelsen af 1900-tallet. Det læsende barn bliver allerede i indledningsdigtet mindet om, at det er en del af noget større:

Aber og ænder og selv kakerlakker
er ligesom dig og mig.
Vi er alle sammen børn af mirakler
og hver især noget for sig.³⁰

Bogstavernes lyde og udseende er som vist et allestedsnærværende omdrejningspunkt i en ABC, og adskillige ABC'er tematiserer gennem historien også barnets slid med at lære at læse og den deraf følgende kultivering, som adskiller barn og dyr fra hinanden, jævnfør også denne artikels indledningsdigt. I denne metatradition finder man Katrine Marie Guldagers *Petrine Petruskas ABC* (2004), hvor bogstavversene er indsat i en rammefortælling (på vers), som handler om barnets møde med bogstaverne i skolen. Petrine Petruska skriver og læser sammen med sin bedste veninde efter vejledning fra en tålmodig lærer kaldet Frøken Ping (med en hilsen til Storm P.), og selvom bogstaverne hopper og danser uregerligt, fremstår det som en ren fornøjelse at lære alfabetet. ABC'en hylder således skriftsprogsundervisningen som en leg frem for en sur pligt. Ikke blot børnene, men også bogstaverne lever et eget og fascinerende liv, hvor trætheden til sidst overmander dem alle:

X og Y og Z de går
Gennem livet år for år
De bliver aldrig rigtig slidt
Sover nu så engleblidt³¹

Bogens formål er nok så meget at introducere selve skolekulturen og den første læseundervisning som ufarlige fænomener som at gøre barnet fortrolig med bogstaverne. Selvom bogen faktisk handler om at gå i skole, er dens primære domæne næppe skolen, men snarere daginstitutionen eller hjemmet. ABC-gennens komplekse reference til både skole og hjem og ageren i skæringsfeltet mellem (uformelt) læremiddel og børnelitteratur bliver således tydeligere end nogensinde.

Undervisning, nydelse og leg

Konkluderende kan man hævde, at ovenstående historiske gennemgang af udvalgte ABC-billedbøger på vers viser, hvordan en subgenre, der både har ladet sig påvirke af økonomi, politiske beslutninger, teknologi, pædagogiske strømninger, af andre læremidler og litterære inspirationskilder, alligevel har formået at bevare en fast kerne i relationen mellem didaktik og æstetik. Man kan sige, at didaktikken i ABC'erne hele tiden har opereret med og været afhængig af en

---

³⁰ Romer 2014: upagineret.

³¹ Guldager 2004: 41.

æstetisk kommunikationsform, hvor sanseappellen er i centrum, og læseren engageres følelsesmæssigt i erkendelsen, meget ofte altså gennem anvendelsen af både billeder og poetiske vers. Sanseappellen er ikke lige meget til stede hele tiden, og forskellige forfattere og illustratorer har forvaltet den æstetiske kommunikation forskelligt. I dag er det som nævnt hovedreglen, at det er skønlitterære forfattere og kunstnere, der skriver og illustrerer ABC'erne, og derfor er det kun logisk, at de poetiske elementer overtrumfer de meget eksplicit formulerede læsedidaktiske hensyn.

Som pointeret har ABC-genren i udgangspunktet været knyttet til begrebet undervisning og dermed til en institutionaliseret kontekst, men særligt gennem de seneste 100 år har genren bevæget sig væk fra at adressere klasseværelsets lærer/elev-relation og i stedet talt ind i uformelle læringskontekster i hjemmet (og til dels i daginstitutionens oplæsningskontekst). Man kan iagttage, at denne kontekstuelle forandring betyder en hel del for udviklingen af genren. Der kan argumenteres for, at der er tale om to helt forskellige subgenrer, når man taler om henholdsvis en ABC som læremiddel og som børnelitterær udgivelse.³² Jeg vil dog snarere sige, at idet ABC'en skifter primært domæne, får de poetisk legende elementer i genren nye vækstbetingelser, og en særlig del af genren vinder derfor frem i 1900-tallet. Disse elementer – fra uskyldige rim til målrettet samfundssatire – har hele tiden været til stede, men prioriteringen af humor, nydelse og læseglæde er større nu end tidligere. De læreprocesser, som værkerne i dag primært retter sig imod, har altså en udpræget sanselig karakter. ABC'erne har dog stadigvæk et didaktisk formål, som indbefatter idéen om at introducere barnet for bogstaver og dermed forberede de første erfaringer med skriftsproget og læsekulturen. Men de mere systematiske læseundervisningsformål, som ABC'erne tidligere tjente, er i dag overtaget af andre læremidler.

Læseundervisningsmaterialer og læsebøger er i dag en del af større pakker i læremiddelsystemer bestående af mange bøger, herunder lærervejledninger og opgavehæfter, som reflekterer en hensigtsmæssig læseforberedelse forstået som en gennemtænkt metodik og progression i træningen af bogstaver, lyde og skrift. Materialerne til den første bogstav- og læseundervisning er således langt mere omfattende og didaktisk bearbejdede, end det var tilfældet, da genren hed ABC, og derved er ABC-betegnelsen og -genren blevet sat fri af tidligere forpligtelser. Forfattere og illustratorer kan helt legitimt skrue op for det sanselige, nonsensprægede og antiautoritære: Vilde rim og frit fabulerende tegninger er tilladt overalt. Denne frisættelse fra systematiske læseundervisningsformål betyder dog ikke, at ABC-billedbøger på vers er uden relevans i forhold til læsesituationer eller decideret undervisning, som ikke taler logikkens sprog, men har sigte mod æstetisk erkendelse i Baumgartens forstand. Bøgerne kan bruges og bliver brugt både i hjemmene og i institutionelle domæner (i daginstitutioner og i indsko-

---

³² Wanting 1994: 98-104.

lingen), hvor beskæftigelsen med værkerne giver børn mulighed for at opnå en æstetisk baseret erkendelse gennem en følelsesmæssig involvering i sproget. Børnene kan se, lytte, sige og smage på ordene, more sig over vers og tegninger og herigennem erkende sproget som et bevægeligt materiale, der lader sig anvende til mange formål. ABC'erne har således udviklet sig fra primært at kunne indføre i bogstavnavne og lyde til at kunne bidrage med en bredere metasproglig indsigt. Barnelæseren har mulighed for at erfare, hvordan skriftsproget netop er et system, der kan gemme på betydning og nyttig viden, men som også lader sig bruge til at rime og rable med.

I et teoretisk perspektiv har ovenstående artikel vist, at ABC-genrens historie må fortælles med inddragelse af flere overordnede tekstkategorier og begreber. Men selvom genren udspalter sig i flere subgenrer, herunder altså den meget levedygtige ABC-billedbog på vers, refererer subgenrerne stadigvæk til et fællesskab, og der findes ingen faste demarkationslinjer. Grænsen mellem kategorierne læremiddel og børnelitteratur er ikke fuldt afgrænsede, og det giver ikke mening at isolere dem fra hinanden. Som vist er der markante lighedstræk mellem den løsslupne stemning i *Ole Bole ABC* og *Halfdans ABC*, ligesom der er ligheder mellem den naturfascination og metafysik, som findes i Christian Winthers og Knud Romers respektive ABC'er. Inspiration og fællestræk går således ikke bare på tværs af tid, men bryder også med en overordnet forståelse af læremidler som en tekstkategori, der primært er didaktisk og vedrører undervisningssituationer inden for skoledomænet. ABC-genren og særligt ABC-billedbogen på vers er læremidler, der udvider forståelsen af, hvad et læremiddel er og kan være, og hvor det optræder. Samtidig udfordrer ABC-genren også en nutidig opfattelse af børnelitteratur (og måske særligt børnepoesi) som værende en litterær kunstart, der ikke tjener et formål ud over sig selv.³³

Når ABC-genren hidtil har været noget overset i forskningen, i hvert fald i Danmark, hænger det givetvis sammen med, at den går på tværs af kategorierne. ABC-bøger er relevante i flere forskellige læsesituationer i flere domæner og kan rejse forskellige perspektiver, og derfor appellerer ABC'erne til flere forsknings-traditioner (i relation til henholdsvis didaktik og æstetik), og derved risikerer de også at falde mellem flere stole. Beskæftigelsen med ABC'er bekræfter, at pædagogik og kunst for børn historisk set er flettet sammen, og at didaktiske og æstetiske formål ikke behøver at være hinandens modsætninger. I konkrete undersøgelser af tekster er man derfor nødt til at gå dybere ind i en analyse af samspillet for at forstå såvel teksternes udtryk som deres funktion.

---

³³ En række forskere og formidlere har gennem de seneste 30 år argumenteret for at definere og legitimere børnelitteratur som ordkunst. En sådan definition fremhæver en særlig type af eksperimenterende børnelitteratur, men er også ekskluderende i forhold til en stor del af de tekster, som er skrevet for børn gennem de seneste 450 år. Mere om forskellige børnelitteratur- og tilknyttede barndomsbegreber findes f.eks. i Christensen 2005.

Bogstavnavnene.

   	<p>A B C D E F G kom nu alle her og se, H I J K L M N kom du ogsaa, lille Ven, O P Q R S T U alle staar paa Række nu, V X Y Z Æ Ø Aa saadan vil vi la' dem staa.</p>	
--	---	---

— 41 —

*Illustreret bogstavdigt fra Claus Eskildsen/Robert Storm Petersen:
 Ole Bole ABC (1927) © Storm P. Museet.*

Summary

“ABC” books vary a good deal and have been used in different contexts and with very different aims from religious education to informal play with poetic language, sounds and letters. The ABC genre has a definition which includes an introduction of the alphabet. An ABC is intended to support the child in his or her first steps in reading and mastering the written language, but this didactic intention has clearly been expressed in very different ways depending on the context in which the ABC book in question is used. In this article, the ABC picture book with rhymes is described as a special subgenre which has moved historically from one domain to another: from teaching contexts in schools, to informal training at home (or in pre-school). On the one hand, a clear process of development is identified; but on the other some constant characteristics are identified over a period of almost five centuries. ABC books have always balanced between didactic intention and aesthetic ambition; but in the 20th century the aesthetic elements

were more dominating, and the systematic training of letters and reading competences has more or less disappeared from the genre. Today, ABC picture books with rhymes constitute a genre primarily in children's literature; and the article discusses what this development means for authors, illustrators, readers, and not least for the ABC concept and research into it.

Anna Karlskov Skyggebjerg, f. 1969, cand.mag. i litteraturhistorie fra Aarhus Universitet i 1997, ph.d. i børnelitteratur fra Danmarks Pædagogiske Universitet i 2005. Ansat som lektor og afdelingsleder på Afdeling for Fagdidaktik, DPU, Aarhus Universitet. Forsker i børne- og ungdomslitteratur, litteraturdidaktik og læremidler, deltager i internationale forsknings-samarbejder og har selv skrevet læremidler. De seneste artikler er: *Poetic Constructions of Nature: The Forest in Recent Visual Poetry for Children* (2018), *New versions of the fantastic: children's books by the Danish author Louis Jensen* (2018) og *Litteraturundervisning fra poetisk leg til prosaisk alvor* (2017).

Kilde- og litteraturliste

- *ABC for Smaafolk paa Landet* (1871). Kjøbenhavn: Gibes Forlag.
- Baumgarten, A.G. (1968), *Filosofiske betragtninger over digtet*. Oversat fra latin af Per Aage Brandt i samarbejde med Søren Kjörup. København: Poetik bibliotek/Arena.
- Christensen, N. (2005), *Barnesjælen. Børnelitteraturen og det romantiske barn*. Kbh.: Høst & Søn.
- Christensen, N. (2006), Om barnet, kunstneren og dyret. I: N. Christensen & A.K. Skyggebjerg (red.), *På opdagelse i børnelitteraturen* (154-170). Kbh.: Høst & Søn.
- Clausen, J. (1896), Bidrag til ABC-Litteraturens Historie i Danmark. I: *Bogvennen*. No. 1, s. 17-28.
- Comenius, J.A. (1772), *Orbis Sensualium Pictus*. Kbh.
- Eskildsen, C. (1927), *Ole Bole ABC*. Ill. af R. Storm Petersen. København: Gjellerups Forlag.
- Guldager, K.M. (2004), *Petrine Petruskas ABC*. Ill. Charlotte Pardi. Kbh.: Lindhardt og Ringhof.
- Hahn, D. (2015), *The Oxford companion to children's literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Heiberg, J.L. (1817), *Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig: Et pædagogisk Forsøg*. Kbh.
- Lear, E. (1965), *Lear Alphabet ABC*. Ill. af E. Lear. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Lund, H.H. (1931), *Pings ABC*. Ill. af Storm P. Kbh.: Jespersen og Pio.
- Møllehave, J. (1993), *Kattenes ABC*. Ill. af Mimi Vang Olsen. Kbh.: Apostrof.
- Nordentoft, I.M. (1944), *Min ABC*. Første bind. Kbh.: Gyldendal.
- Pedersen, H.H.S. (1927), *ABC*. Ill. af Ernst Hansen. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Pedersen, S. (1942), *Zoologisk ABC*. Ill. af N. Norvil. Kbh.: Alfred Th. Øberg A/S.
- Rasmussen, H. (1967), *Halvdans ABC*. Ill. af Ib Spang Olsen. Kbh.: Carlsen.
- Rasmussen, H. (1969), *ABC*. I: *Skalk*. No. 6, s. 14-22.
- Rasmussen, P.C.J. (1852), *Billed-ABC og Læseøvelser med over Hundrede større og mindre Figurer for de første Begyndere*. Odense: Milo.
- Skjelbred, D. (2008), Forsøg til en hensigtsmæssig Barnets første Bog. I: D. Skjelbred & B. Aamotbakken (red.), *Norsk lærebokhistorie – en kultur- og dannelseshistorie* (30-48). Oslo: Novus forlag.
- Schnack, Karsten, red. (2004), *Didaktik på kryds og tværs*. Kbh.: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.

- Skjelbred, D., N. Askeland, E. Maagerø og B. Aamotsbakken (2017), *Norsk lærebokhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stybe, V. (1967), *Fra Askepot til Anders And. Børnebogen i kulturhistorisk perspektiv*. Kbh.: Munksgaard.
- Sønsthagen, K. & T. Weinreich (2003), *Leksikon for børnelitteratur*. Kbh.: Branner og Korch.
- Takala, A. & K. Vepsäläinen (1985), Elements of World View conveyed by ABC-Books and First Readers in different Countries. I: *Internationale Schulbuchforschung*, Vol. 7. No. 2/3, s. 137-150.
- Todorov, T. (1998), *Den fantastiske litteratur – en indføring*. Århus: Klim.
- Wanting, B. (1994), ABC – Pigen faldt i sne. ABC'en – en upåagtet klassiker. I: *Børnelitteratur 2. Klassikere og historie. Tidsskrift for børne- & ungdomskultur*. No. 31, s. 85-108.
- Winther, C. (1863), *ABC*. Illustreret af C. Hansen. København: Den Gyldendalske Boghandel.